

KONCEPCIÓ ÉS ÍTÉLET

VÉGEL LÁSZLÓ

Gondterhelten lapoztam fel a Münchenben megjelenő *Új Látóhatár* című folyóirat tavalyi 5. számát, amely közli Márton László írását nyolc jugoszláviai magyar verseskötetről. Ha a cikkíró csak a recenzió keretei között maradt volna, vagyis egyszerűen és tömören megírta volna véleményét a nyolc kötet esztétikai értékeiről, akkor ez a válasznak szánt írás mindenetre felesleges lenne. Vagy ha mégsem egyeznék Márton László egyes tétéleivel, abban az esetben vitánk esztétikai jellegű volna, problémáink a költészet területén maradnának.

Am Márton László bátor ember. Három és fél oldalas írásában (amelyet számos idézettel terhel) nemcsak a kötetekről mond ítéletet, hanem „őszinte szóval” felállítja a jugoszláviai magyar költők értékkáláját, megállapítja azt is, hogy melyik út „járható” költőink számára és melyik nem, ezenkívül irodalomtörténeti leckét ad a „vajdaságiaknak”, amelyben megrója őket azért, mert „nem kapcsolódnak be a magyar irodalom tágasabb vérköreibbe”, elintézi a vajdasági irodalmi közvéleményt (amelyről írása elején még ezeket mondta: „Függetlenségüket a sokféleség, a különbözőség írásba foglalt joga biztosítja. Folyóirataik olyan pezsgő elevenségről, szüntelen kíváncsiságról tanúskodnak, mint budapesti elődeik a harmincas és negyvenes évek közepén. A nagyvilágról alkotott képük, a jelenkori magyar irodalom értékrendjéről hirdetett véleményük máig is közelebb áll a valósághoz, mint számos magyarországi orgánumé”), azzal, hogy egyenesen betegnek nyilvánítja és végül a betegség konstatálása után orvosi, teátrális pózban így kiált fel: „Isten tudja, mi minden hiányzik még a vajdaságiaknak. Magam az őszinte szónál többet nem tudtam adni. Remélem, ártani nem ártottam vele.”

Márton László tehát jóval túlment a recenzió keretén, állításait általános érvényűnek tartja, ezért minden leírt mondata nyilvános kritikát érdemel, függetlenül attól, hogy tudott-e „őszinte szónál többet adni” vagy sem, annál is inkább, mert az őszinteség ebben az írásban harmadrendű kérdés lesz, hisz tele van ellentmondással, vagy pedig az anyag nem-ismerését jelzi.

Írása elején Márton László úgy véli, hogy nyolc reprezentatív verseskötet került a kezébe. Ez az eléggé impresszionista vélemény önmagában is elegendő lenne az általános ítélethez, de néhány sorral később Márton maga is belátja állításának abszurd voltát, és Galamb János kötetével kapcsolatban megjegyzi, hogy a kiadó ezt minden bizonynal

„kegyeletből” tette közzé. Ekkor áll elő azonban az a rendkívül furcsa helyzet, amikor az őszinteség visszájára fordul, és megjelenik előttünk a tendencia, a bumeráng. Hogyan lehet egy verseskötet reprezentatív, ha azt kegyeletből jelentették meg? Csak két változat lehetséges ebben az esetben: vagy a többi kötet is kegyeletből lett közzétéve, vagy pedig a kritikus áll hadilábon a logikával.

Cikkírónk biztos érzékkel fedezte fel Urbán János, Galamb János, Burány Nándor és Torok Csaba verseinek értékeit, helyét. Igaz, ítéleteit nem indokolja meg (hisz vulgáris pozitivista módszerét, mely abban nyilvánul meg, hogy egymondatos téziseihez pár soros versidézetet ragaszt, nem lehet az irodalomkritikában megokolásnak nevezni), de mindenesetre, ezekkel az ítéleteivel egyezem, ha módszereivel nem is. Mert ezekkel a módszerekkel mindent lehet diszkvalifikálni (Pap József verseskötetének sorsa is így dőlt el), de azt hisszük, a kritikus első-sorban önmagát diszkvalifikálja velük.

Mivel ezekkel a költőkkel kapcsolatban hiába keressük a mércéket, az esztétikai kritériumokat, igyekeztünk megtalálni ezt akkor, amikor pozitív ítéleteket mond.

Bár ne tettük volna!

Márton László a nyolc kötet közül egyetlenegyét tartott olyannak, amely a magyar költészet „főáramához” tartozik (Fehér Ferenc: *Bízó szerelemmel*). Miért?, tesszük fel izgatottan a kérdést. Íme: „... hadd mond meg, hogy Fehérnek csak azért érdeme a főáramhoz tartozás, mert egyéni hangú, művelt, jó költő.” Kissé szkeptikusan fogadjuk ezt a mondatot, mert ahhoz, hogy valaki a főáramhoz tartozzék, többnek kell lennie, mint egyéni hangú, művelt, jó költőnek, ám legyen. Ez alkalommal mi is jóindulatúak vagyunk Márton László iránt, mint ahogy ő is jóindulatot tanúsított a jugoszláviai magyar költők egy része iránt. Mert tagadhatatlan, hogy ez is szükséges ahhoz, hogy valaki a főáramhoz tartozzék. Magától értetődik. Ám ebben az esetben Márton László mondata nem jelent semmit. Mert ha a főáramhoz való tartozás önmagában jelzi azt is, hogy valaki „egyéni hangú, művelt, jó költő”, akkor Márton László az ismeretlent bizonyítja ismeretlennel. Magyarán mondva, csak annyit állított, hogy Fehér Ferenc jó költő, mert jó költő.

Az ítélelőbíró megmutatta tautologikus arcát.

Későbbi téziseit, hisszük, ő maga sem veszi komolyan. Hisz azzal, hogy valaki Boszniáról vagy Bácskáról ír verset, nem éri el még azt, hogy a főáramhoz tartozzék, és még kevésbé jelenti azt, hogy „ez az út járható” (járható is meg nem is — úgy hisszük).

Persze, részemről is tévedés lenne ezt a nézetet csak logikai kérdésnek minősíteni, vagy pedig az analízis hiányával magyarázni. Mert ami ezt illeti, itt Márton László eléggé világos, amikor felállítja a sarkalatos ítéletét: „Az emigráns költők legjobbjai is azért a legjobbak, mert a nyugati — és nem csak a nyugatra szakadt! (kiemelés tőlem, V. L.) — ember élményvilágát, látomásait közvetítik természetes magyar nyelven!” Az *Új Látóhatárban* közölt versekben valóban felfedeztem a hazátlanság, a kiszakadottság élményét. Nem tartom lehetetlennek azt, hogy ez az élmény majd számos maradandó értékű versben felbukkan, de ezt az élményt csak az tudja megírni, aki első-sorban költő és csak azután emigráns. Az is biztos, hogy ez az élmény számos Nyugatra szakadt alkotónál az emberi lét fundamentális

problémájává növekedett. Ez természetes, és okait meg is lehet magyarázni. Fehér Ferenc verseiben azonban erről nincs szó, és nem is lehet, ha pedig szó lehetne róla, akkor ez az életsors banális mimelése lenne. A jugoszláviai magyar költészetet ismerve, ilyen tendenciákat semmi esetre sem lehet észrevenni, és aki a Márton László által felvázolt szempontból, olyan kritériumokkal közelíti meg ezt a költészetet, az mindenesetre görbe tükröt állít a jugoszláviai magyar költészet elé.

Miért történt tehát, hogy Márton László bizonyos korrelációkat tudott vonni Fehér Ferenc költészete és saját elképzelései között?

Teljes tévedésről van-e itt szó, vagy pedig csak részlegesről?

Ha Fehér Ferenc verseit vesszük vizsgálat alá, akkor minden valószínűség szerint az utóbbiról volt szó. Az az élmény, amely Fehér kezdeti stádiumában (*Jobbágyok unokái*) frissiséget és eredetiséget kölcsönzött neki, az ma már csak akadály lett nála, vagy pedig modorosság. A faluról való elszakadás, a bácskai világ nem juttatta el ezt a költészetet az általánosabb emberi képletek felé. Nem tudta az indulópontban meglátott Létben definiálni a Lényeket, az általánosat, sikertelenül próbálta felfedezni a bácskai világ, ember, idő mitológiáját, történelmi tudatát. S a *Bízó szerelemmel* című kötete e próbálkozások mélypontját jelzi (következő kötete, az *Esővárók*, már némi fejlődésről tesz tanúságot). Ha van ennek a kötetnek értelme, akkor az csak az lehet, hogy Fehér őszintén feltárta tehetetlenségét. Látomásai periférikusak, konfliktusai, drámája szimpla és absztrakt. Mindezek miatt „a bácskai költői kellékek” (metaforák, hasonlatok) unalmasak és banálisak lettek. S szükségszerűen azzá kellett válniuk. Járjuk be a kötet intellektuális metafizikai topográfiáját, és a bukás okai világosak lesznek előtünk. Íme: Hegyek hátán a bocskoros gond ballagott (Boszniai dopisznica); tévelygő nomádok voltak, bántó idegenség (*Macedónok*); nézem narancsfák közt a szállingó havat (*Néma utazás*); Baljában kenyeret vitt, meleg cipót, / jobbában hideg botot, / azzal ütögette a házak tövét (*Halál*); Sosem hitted volna, hogy a mindenségnek / ilyen egyszerű a rajza: / kirakat fényében magányos lányt látsz ... (*Aramszünet*); Sokáig csak a szelek szerelmese voltam, / de ez az ősz vitorlagyeplődbe fogta mind; / suhanjunk hát most elszabadultan, / miként suhannak széltépte vágyaink ... Susog a csónakház mögött a nádas. / Az emlékkergető idő hosszú hajadba tús; / és nem érkezik sehonnan kétségeimre válasz, / csak egy vadgalamb sír fel nyughatatlanul. (*Szeptemberi vers*); Mert a szó semmit sem ér, / csak metsző pengeél, / ha szívünkhöz föl nem ér; / és sehová nem ér, / aki gyenge, fél, / s nem érzi útját, / csak mendegél; / és életet sem cserél, / aki csak csereberél, / akiben ott nem él / a magánya szötte, / gyilkos éj — (*Levél*); Az embert szerelme igázza és szerelme menti fel. ... Aki nem hisz, meghal, vagy cseppenként vérzik el. (*Bízó szerelemmel*); Milyen egyszerű még mindig az emberi öröm: (*Hétköznapjaink dicsérete*); Csipkebokrok súgták almaszín neved, / és latin füzetbe másolt, selymes vesszorok; / vén prësházak lehelték, / s tündéri almafák felett / az ájult ég, / de láttam, / alakod füstként ellobog. (*Csipkebokrok súgták almaszín neved...*) Nézem az arcod, mint ég a vizet nézi, / és állsz és úszol és meghalsz majd velem. (*Zentai hajnal*); csak suhogunk időtlen, / az ibolyaszínű végtelenben; / ha szólunk, csak képletesen és képletekben (*Ars poetica*).

Nem az volt a szándékom ezekkel az idézetekkel, hogy értékeljem ezt

a költészetet, csak az, hogy felmutassam Fehér költészetében azokat az intellektuális akadályokat, amelyek krízisbe juttatták ezt a költőt. Mert feltehető a kérdés, hogy az életből ellesett apró bölcselkedések mennyire teszik lehetővé költőnknek, hogy ebben a VILÁGBAN VÁLASZT TUDJON ADNI AZOKRA A TULAJDONKÉPPENI LÉTKÉRDÉSEKRE, AMELYEKRE AZ IDŐ KÖTELEZI. Az idézett sorok annyira banálisak, szokványosak a maguk gondolati tartalmában, hogy csak arról győznek meg bennünket, hogy ilyen intellektuális és lelki struktúrával nem történhet ez meg. Ez a költészet nemcsak megvalósítása pillanatában lett provinciális, hanem még előbb: az intellektuális struktúrák megalapozásakor. Fehér Ferenc „vajdasági attitűdje” tehát nem a tulajdonképpeni ittlét költői megnyilatkozása, hanem éppen fordítva, MENEKÜLÉS AZ ITTLÉT KÖLTŐI MEGALAPOZÁSÁTÓL. (Ez persze nem jelenti azt, hogy Fehér a költészet területén nem jut el eléggé ügyes, szenzibilis regisztrációkig — sajnos azonban ez gyéren fordul elő.)

Tehát a Márton László által általánossá tett költői attitűd fő tulajdonsága az, hogy elvesztette honát (ittlétét), Fehér költészetének pedig az, hogy nem tudta azt MEGTALÁLNI, MERT ELMENEKÜLT TŐLE. Ám a HIÁNYÉRZET mindkét attitűd esetében létező, és ez Márton Lászlónak elegendő volt, hogy felfedezze a korrelációkat.

Ha a korrelációk mesterségesek (mert nem a teljes költői világot, csak annak egy-egy részét fogadják el), akkor ez azt jelenti, hogy a kritikai dogmatizmus kerül előtérbe. Pap József költészetével kapcsolatban nyilvánvalóan erről volt szó. Mivel az olvasók jelentős része nem ismeri Márton László cikkét, ezért teljes egészében idézem az erre vonatkozó részt: „A vajdasági irodalmi közvélemény betegségének jele, hogy, a hírek szerint, Pap József verseiben látják a folytatás, a korszerűség lehetőségét. Én, hogy ezegyszer kertelés nélkül mondjam ki, semmit sem látok az ilyen versekben:

Ágon gerlepár
 Szíve föl-le száll
 Bú
 Bú — bú
 Porban kiscsibe
 Elveszett hite
 Csip
 Csi — ip

Érteni értem persze, hogy a rövid sorok, a képversek, a szómágia kísérlete milyen forrásból származik és miért minősül modernnek. E néhány formai jegy, stilisztikai ismertetőjel azonban úrt rejt: gondolatok hiányát, lapos, giccses képzeteket, nagy előkészülettel hiábavaló erőfeszítést.”

Nekem azonnal „kertelés nélkül” ki kell mondanom, hogy semmit sem látok az ilyen Márton László-s módszerekben. Vulgáris pozitívizmusa itt nyilvánul meg leginkább. Mert ami az idézetet illeti, Márton László „ügyesen választott”, ám ez semmi esetre sem elegendő arra, hogy egy költői világ értékét megállapítsuk, és még kevésbé arra, hogy a vajdasági „irodalmi élet” betegségét konstatáljuk.

Pap József kötetének megjelenésekor magam is idéztem a fenti sorokat mint a rossz vers mintapéldányát, amely már-már ízlésünket sérti.

Ám Pap József költészetében nem ezek a karakterisztikus sorok.

Mit jelent ebben az esetben Márton László választása? Személyi rosszindulatot vagy valami mást?

Minden bizonnyal az utóbbit. Mert ha Pap József verseit vizsgáljuk, nem mondhatjuk rá, hogy a költő nem éli át ennek a tájnak flóráját, faunáját, múltját, lakóinak vérmérsékletét. Mindez egzisztál ebben a költészetben, csak nem mint önálló és izolált struktúra. Pap József nem írt programverset arról, hogy „vajdasági”, Fehér viszont igen. (Sőt ez Fehérnél néha túl kizárólagos és pragmatikus. Ezt Fehér explicite ki is mondja: *Másnak* csak táj és sík világ / nékem akác és hársvirág / *másnak* most kapott otthona / nékem édesszép mostoha... *Másnak* csupán a lóhere / nékem köménymag jó szere... Mit bánja, mit is tudja *más* / mi is az a csobolyócsobbanás / Nékem embernyi rozskalász... *más* szemében csak tarka szín / enyémbe balladás karmazsin [*Nyelv és varázs*], a kiemelések tölem, V. L.) Nem kell azt hinni, hogy a „plakátvers” csak a „szocrealizmus” esetében fordul elő. Bizony naivnak és politikailag elfogultnak kellene lennünk, ha a plakátverseket csak a szocializmus számlájára íránk. Plakátverset egyaránt lehet írni a tájról, a társadalmi haladásról és a szerelemről.

Van azonban egy másik különbség a két költészet között. Pap verseiben nem egzisztál akkora mértékben az a bizonyos MENEKÜLÉS AZ ITTLÉT KONSTITUÁLÁSÁTÓL. Márton tehát már nem tudta megtalálni azokat a nosztalgikus motívumokat, amelyeket a kiszakadottságnak tud be. Ezáltal recenzensünk nem tudott megfelelő dialógust folytatni a *Rés* szerzőjével.

Mindezek miatt érthető az is, hogy miért nem foglalkozott Márton László például Ács Károly, vagy a fiatalabbak közül Domonkos István, Tolnai Ottó és Fehér Kálmán költészetével. Igaz, talán magyarázható ez azzal is, hogy nem jutottak el hozzá a kötetek. Ám ez a magyarázat is formális, mert Márton maga mondja, hogy figyelemmel kíséri a jugoszláviai magyar folyóiratokat, tehát alkalma lett volna teljesebb képet kialakítani az itteni költészetéről és e költészet kritikájáról. Márton László azonban mint recenzens többre vállalkozott, mint amennyit a recenzio kerete elbír, és félünk attól, hogy emiatt őszinte szava nem sokat ér. Legfeljebb csak annyit, hogy felmutatott egy emigráns irodalomkritikai szempontot, amellyel mi nem tudunk mit kezdeni, és amely a jugoszláviai magyar irodalomban teljesen értéktelen, felesleges, hisz az itteni történelmi-emberi szituáció teljesen más.